

قرآن‌های عصر اموی

مقدمه‌ای در باب کهن‌ترین مصاحف

فرانسوا دروش

ترجمه‌ی

مرتضی کریمی‌نیا و آلاء وحیدنیا

انتشارات هرمس

با همکاری مرکز و کتابخانه‌ی مطالعات اسلامی به زبانهای اروپایی

انتشارات هرمس

تهران، خیابان ولی عصر، بالاتر از میدان ونک، بعد از برج نگار، شماره ۲۴۹۳ - تلفن: ۸۸۷۹۵۶۷۴

مرکز و کتابخانه مطالعات اسلامی به زبانهای اروپایی
 قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران. www.clisel.com

قرآن‌های عصر اموی: مقدمه‌های درباب کهن‌ترین مصاحف

فرانسوا دروش

ترجمه‌ی مرتضی کریمی‌نیا و آلاء وحیدنیا

چاپ اول: ۱۳۹۴

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: رسام

همه حقوق محفوظ است.

Déroche, François	دروش، فرانسوا	سرشناسه:
قرآن‌های عصر اموی: مقدمه‌ای درباب کهن‌ترین مصاحف/ فرانسوا دروش؛ ترجمه‌ی مرتضی کریمی‌نیا، آلاء وحیدنیا.		عنوان و نام پدیدآور:
تهران: هرمس؛ قم: مرکز و کتابخانه مطالعات اسلامی به زبانهای اروپایی، ۱۳۹۴.		مشخصات نشر:
۳۲۵ ص: مصور (بخشی رنگی).		مشخصات ظاهری:
۳-۹۷۲-۳۶۳-۹۶۴-۹۷۸		شابک:
فنیبا		وضعیت فهرست نویسی:
قرآن اصلی: [۲۰۱۴]، Qur'ans of the Umayyads; a first overview.		یادداشت:
کتابنامه: ص. [۲۵۴] - ۲۶۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.		یادداشت:
نمایه.		یادداشت:
مقدمه‌ای در باب کهن‌ترین مصاحف.		زبان عنوان:
قرآن -- نسخه‌های خطی		موضوع:
قرآن -- تصحیح انتقادی		موضوع:
قرآن -- تاریخ		موضوع:
کریمی‌نیا، مرتضی، ۱۳۵۰ - مترجم		شناسه افزوده:
وحیدنیا، آلاء، ۱۳۶۱ - مترجم		شناسه افزوده:
مرکز و کتابخانه مطالعات اسلامی به زبانهای اروپایی		شناسه افزوده:
۱۳۹۴ ۴۵۴ ق/ ۲۶۶۱ Z		رده‌بندی کنگره:
۰۱۱/۳۱		رده‌بندی دیویی:
۴۱۵۲۱۲۸		شماره کتابشناسی ملی:

تقدیم به:

آذرتاش آذرنوش

به پاس بیش از نیم قرن تلاش علمی

در زمینه‌ی ادبیات عربی و مطالعات قرآنی

«مترجمان»

فهرست

۱	یادداشت مؤلف برای خواننده‌ی ایرانی
۳	یادداشت مترجمان
۹	پیشگفتار
۱۱	مقدمه
۳۷	تکمله و اصلاح مؤلف برای ترجمه‌ی فارسی
۴۵	فصل اول: کتابت قرآن در اوایل عهد اموی: مصحفِ پاریس - پترزبورگ
۷۷	فصل دوم: انتقال مکتوب قرآن به خط حجازی: ارزیابی کلی
۱۳۷	فصل سوم: دگرگونی مصحف
۱۸۳	ضمیمه‌ی فصل سوم
۱۸۹	فصل چهارم: کتابت‌خانه‌ی سلطنتی؟
۲۳۳	نتیجه‌گیری
۲۴۶	نمایه‌ی مخطوطات قرآنی
۲۴۷	مجموعه‌ها
۲۵۳	فهرست حراج‌ها
۲۵۴	فهرست منابع
۲۶۶	فهرست اختصارات و کوته‌نوشت‌ها
۲۶۷	واژه‌نامه‌ی مترجمان
۲۷۸	معادل اسامی خاص لاتین
۲۸۴	فهرست تصاویر
۲۸۷	تصاویر قرآن‌ها

یادداشت مؤلف برای خواننده‌ی ایرانی

وقتی در کتابخانه‌ی ملی فرانسه مشغول فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی قرآنی بودم، شروع به گردآوری اطلاعاتی در باب مصحف‌شناسی و تاریخ مخطوطات اسلامی کردم. از همین جا به شناخت آثار برخی محققان ایرانی در فهرست‌ها و نیز آثار منتشره‌ی ایشان رهنمون شدم؛ صد البته فارسی‌دانی اندک من سبب می‌شد نتوانم عمیقاً از تمام زوایا و نکات این آثار بهره ببرم. از آنجا که تصمیم داشتم با این گروه از محققان ارتباط پیدا کنم، از دانشمند فقید پروفیسور ایرج افشار برای شرکت در نخستین کنفرانس مصحف‌شناسی در استانبول ۱۹۸۶ — که خود سازمان دهنده‌ی آن بودم — دعوت کردم، اما نهایتاً وی موفق به این سفر نشد. باری، این اتفاق آغاز تبادل علمی من با محققان ایرانی و نیز با گستره‌ی بیشتری از خوانندگان ایرانی بود. بعدها و در کنفرانس‌های دیگر موفق شدم با همکاران ایرانی پیوند یابم. ترجمه‌ی فارسی کتاب سبک عباسی من که فهرستی بود از مجموعه‌ی ناصر خلیلی از قرآن‌های کهن، و نیز ترجمه و انتشار بخش‌هایی از کتاب مصحف‌شناسی اسلامی من در مجله‌ی نامه‌ی بهارستان فرصتی فراهم کرد تا با خوانندگان بیشتری در ایران که علاقمند به تاریخ کتاب و کتابت در جهان اسلامند، گفتگو و ارتباط داشته باشم. اکنون نیز از مرتضی کریمی‌نیا و آلاء وحیدنیا بسیار سپاس‌گزارم که بار دیگر اینچنین به من امکان دادند تا اندیشه‌ها و یافته‌های خود در باب نخستین مخطوطات و انتقال مکتوب متن قرآنی را با خوانندگان ایرانی به اشتراک گذارم.

فرانسوا دروش

پاریس، نوامبر ۲۰۱۵

یادداشت مترجمان

کتاب قرآن‌های عصر اموی (لایدن، انتشارات بریل، ۲۰۱۴) آخرین اثر فرانسوا دروش در حوزه‌ی مخطوطات قرآنی است که ترجمه‌ی آن اکنون به خوانندگان فارسی زبان تقدیم می‌گردد. این اثر به بررسی جوانب مختلف تاریخ‌گذاری، مصحف‌شناسی، نگارش، رسم‌الخط، تنوع کاتبان، علائم وقف و ابتدا، عَدّ الآی، بسمله، قرائات مختلف، تذهیب، سرسوره‌ها و سایر ویژگی‌های کهن‌ترین مصاحف موجود از قرآن در جهان امروز می‌پردازد. وی نام مصاحف اموی را از آن رو برمی‌گزیند که عموم این مصاحف تا پایان عصر حکومت یا دهه‌های پس از امویان، اما متأثر از فضا و نظام مصحف‌نگاری این دوران کتابت شده‌اند. مهم‌ترین این مصاحف که در نوشتار وی مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرند عبارتند از: مصحفِ پاریس-پترزبورگ، مصحفِ صنعاء ۱، مصحفِ اموی دِمَشَق، مصحفِ اموی فُسَطاط، مصحفِ اموی صنعاء، مصحفِ کتابخانه‌ی بریتانیا (Or. 2165)، مخطوطات کتابخانه‌ی ملی فرانسه، کتابخانه‌ی ملی روسیه در سن پترزبورگ، دیگر برگ‌نوشته‌های کهن باقی‌مانده در دارالمخطوطات مسجد جامع صنعاء، و چندین مصحف و قطعه‌ی قرآنی از استانبول، فسطاط و قیروان. وی می‌کوشد تاریخ‌گذاری روشنی از تمام تغییرات و تحولات صورت گرفته بر روی این متون ارائه دهد و در این راه ترکیبی از فنون مختلف از جمله خط‌شناسی (پالیوگرافی)، تاریخ هنر، نسخه‌شناسی، کتیبه‌شناسی، و سیر تحول

رسم‌الخط قرآنی را به‌کار می‌گیرد. گفتنی است وی همچنان — و البته با اندکی تفاوت نسبت به رویکرد عموم تجدیدنظرطلبان — به روش متداول آزمایش کربن ۱۴ برای تشخیص طول عمر قطعات کهن در باستان‌شناسی چندان روی خوش نشان نمی‌دهد و می‌کوشد برخی تاریخ‌گذاری‌های انجام گرفته بر این پایه از سوی بهنام صادقی، کریستیان زُبن و دیگران در مورد پوست‌نوشته‌های کهن قرآنی صنعاء را کم‌اهمیت جلوه دهد.

فرانسوا دروش (متولد ۲۴ اکتبر ۱۹۵۲ در متز، شمال شرقی فرانسه) اسلام‌پژوه، مورخ و نسخه‌شناس متون عربی و محقق در حوزه‌ی مخطوطات کهن قرآنی، در ۱۹۷۳ از دانشسرای عالی پاریس (École normale supérieure) فارغ‌التحصیل شد. در ۱۹۷۶ کارشناسی ارشد خود در رشته‌ی ادبیات کلاسیک را دریافت کرد. در ۱۹۷۸ دیپلم مطالعات عالی در زمینه‌ی مصرشناسی، و دکترای تاریخ خود را در سال ۱۹۸۷ از دانشگاه سوربن دریافت کرد. وی سال‌ها پژوهشگر بخش مخطوطات عربی و مصاحف قرآنی کتابخانه‌ی ملی فرانسه، و از سال ۱۹۹۰، مدیر بخش تاریخ و فیلولوژی و مدرس تاریخ و کتیبه‌شناسی عربی در École pratique des hautes études، بوده است. دروش پس از سال‌ها عضویت در شماری از مهم‌ترین مراکز علمی و پژوهشی در اروپا و خاورمیانه، موفق شد در سال ۲۰۱۴ میلادی برای نخستین بار کرسی مطالعات تاریخ قرآن را در کلز دو فرانس (Collège de France) تاسیس کند که خود تاکنون عهده‌دار این سمت بوده است. از وی مقالات و کتاب‌های فراوانی در حوزه‌ی مخطوطات عربی، به‌ویژه نسخه‌های کهن قرآنی انتشار یافته است (برای فهرستی از قریب ۷۰ مقاله و کتاب قرآنی وی نک. کتابشناسی مطالعات قرآنی در زبان‌های اروپایی، ص ۱۶۸-۱۷۱، شماره‌های ۲۲۶۲-۲۲۹۵). چهار اثر مهم وی پیش از این عبارتند از: الف) سبک عباسی: قرآن‌نویسی تا قرن چهارم هجری قمری (لندن، ۱۹۹۲) که به فارسی نیز ترجمه منتشر شده است. ب)

نسخه‌شناسی اسلامی: درآمدی برای مطالعه‌ی مخطوطات عربی (لندن: موسسه‌ی الفرقان، ۲۰۰۵، ۳۹۵ص). ج) فهرس المخطوطات العربية بالكتابة الوطنية الفرنسية: مخطوطات القرآن الکریم (دو جلد به زبان فرانسوی، پاریس، ۱۹۸۳). د) انتقال مکتوب قرآن در آغاز اسلام: مصحف پاریس-پترزبورگ (لایدن: انتشارات بریل، ۲۰۰۹، ۲۰۸ص). این اثر اخیر که به زبان فرانسوی انتشار یافته، در واقع مبنایی بوده است برای کتاب حاضر، یعنی قرآن‌های عصر اموی.

ویژگی مهم کتاب حاضر همچون سایر آثار فرانسوا دروش، ارجاع فراوان و مکرر آن به سایر آثار پیشین وی است. مهم‌ترین اثر دروش در زمینه‌ی خط‌شناسی قرآن‌های کهن، کتاب سبک عباسی است که با کتاب حاضر ارتباط زیادی می‌یابد.^۱ خوشبختانه این اثر پیشتر به فارسی ترجمه و انتشار یافته است. در کتاب حاضر، مولف مکرراً به دسته‌بندی خطوط در کهن‌ترین مصاحف قرآنی ارجاع می‌دهد که پیشتر در کتاب سبک عباسی آن‌ها را به تفصیل و برای نخستین بار دسته‌بندی و تشریح کرده بوده است. این دسته‌بندی بر اساس بررسی جزئیات مختلف نگارش حروف، مکان اتصال حروف، میزان و نحوه‌ی کشیدگی حروف، مقیاس سطری و مانند آن صورت گرفته است. مبنای کار مولف در این کار، مجموعه قرآن‌های کهن در کتابخانه‌ی ملی فرانسه و نیز مجموعه مصاحف موجود در گنجینه‌ی شخصی ناصر خلیلی در لندن بوده است. از آنجا که در موضعی از کتاب حاضر، به این نام‌گذاری و دسته‌بندی خطوط قرآن‌ها برمی‌خوریم، اسامی این دسته‌ها را خلاصه‌وار در مقدمه ذکر می‌کنیم.

۱- مشخصات کتاب از این قرار است: فرانسویس (کذا) دروش، سبک عباسی: قرآن‌نویسی تا قرن چهارم هجری قمری، ترجمه‌ی پیام بهتاش، ویراسته‌ی ناصر پوربیرار، تهران، نشر کارنگ، ۱۳۷۹، ۱۸۴ص. مشخصات کتابشناختی اصل انگلیسی چنین است:

F. Déroche, *The Abbasid tradition, Qur'ans of the 8th to the 10th centuries* [The Nasser D. Khalili collection of Islamic art, I], London, 1992.